

GELENEKSEL İPEK DOKUMA YÜZEYLERDE ÇAĞDAŞ BİR UYGULAMA: EKOLOJİK BASKI

A Modern Application On Traditional Silk Woven Surfaces: Ecological Print

Dr. Öğretim Üyesi. Berna İLERİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, Çanakkale/Türkiye
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2203-5696>

ÖZET

Yüzyıllardır doğada gördüğünü ve doğada olanı taklit eden, kullanan insan tekstilde de hem hammadde olarak hem boyar madde olarak kullanmıştır. Dokuduğu halılarda, kilimlerde, kumaşlarda; ördüğü çorap, patik, kazak vb. tekstil el sanatlarında yün, ipek, pamuk, keten gibi doğal lifleri kullanan insan, renklendirmek için de yine doğadan elde ettiği bitkilerin kök, yaprak ve çiçeklerini kullanmıştır. 1800'lerin sonuna doğru sanayinin gelişmesi ve sentetik boyaların artmasıyla doğal boyarmaddelerin kullanımı giderek azalmıştır. Son 40-50 yıldır ise sentetik boyaların toksik ve kanserojen özelliklerinin çevreye ve insana olan zararları daha çok ortaya çıkmaya başlamış, bu da özellikle son yıllarda doğal boyarmaddelerin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Son yıllarda en çok konuşulan tartışılan konulardan biri olan çevre ve insan odaklı sürdürülebilirlik, zamanla doğayı ve insanı koruyan üretim ve tasarım biçimine dönüşmüştür. Tekstil alanında doğal boyarmadde kullanımı artarken bir başka sanatsal yöntem olan ekolojik baskı yöntemi de çok sık kullanılan bir üretim biçimidir.

Bu çalışmada; geleneksel iplik eğirme ve ipek dokuma tekniği ile üretilen ipek dokumaların çağdaş bir sanat üretim tekniği olan ekolojik baskı (eko print) ile buluşması ele alınacaktır. Hatay'ın Harbiye ilçesinde geleneksel ipek el dokumacılığı yapan Emel Duman, kendi yaptığı ipek dokuma şal ve fularlara ekolojik baskı yöntemi kullanarak geleneksel bir üretim biçimini modern bir sanat anlayışı ile birleştirmektedir. Emel Duman'ın ipek böceği yetiştiriciliğinden başlayıp, kozadan elde iğ ile iplik eğirme ve el tezgahında ipek dokumaya kadar süren ve tasarım aşamasında ekolojik baskı ile biten üretim biçimi hakkında bilgiler verilerek, yaptığı örnekler üzerinden zanaat ile modern tasarımın birleşmesi örnekler ile anlatılacaktır.

Anahtar kelimeler: Ekolojik baskı, ipek, el dokuma, el sanatları, Hatay.

ABSTRACT

For centuries, people who imitate and use what they see in nature and what is in nature have used them both as a raw material and as a dye. In the carpets, rugs and fabrics it weaves; knitted socks, booties, sweaters and so on. Human beings, who use natural fibers such as wool, silk, cotton and linen in textile handicrafts, also used the roots, leaves and flowers of plants obtained from nature to color them. Towards the end of the 1800's, with the development of the industry and the increase of synthetic dyes, the use of natural dyes gradually decreased. In the last 40-50 years, the toxic and carcinogenic properties of synthetic dyes have started to emerge more and more, and this has caused natural dyestuffs to come back to the agenda, especially in recent years. Environment and human-oriented sustainability, which has been one of the most discussed and discussed topics in recent years, has turned into a form of production and design that protects nature and people over time. While the use of natural dyes is increasing in the textile field, another artistic method, ecological printing, is a frequently used production method.

In this study; The meeting of silk weavings produced with traditional yarn spinning and silk weaving technique with eco-print, a contemporary art production technique, will be discussed. Emel Duman, who is a traditional silk hand weaver in the Harbiye district of Hatay, combines a traditional way of production with a modern art understanding by using ecological printing method on silk woven shawls and scarves she made. Emel Duman will be given information about the production style starting from silkworm breeding, from cocoon to spinning with spindle and silk weaving on hand loom, and ending with ecological printing at the design stage, and the combination of craft and modern design will be explained with examples.

Keywords: Ecological printing, silk, hand weaving, handicraft, Hatay

1. GİRİŞ

Yaşadığımız yüzyılda çevre kirliliği ve doğanın tahribatı ile yaşanan doğal felaketler, hastalıklar ve ekolojik türlerin yok oluşu doğanın, insan hayatının devamlılığı için önemini bir kez daha göstermiştir. Bozulan doğa, yok olan türler, değişen iklimler, azalan su kaynakları; insanın artan tüketim ihtiyacı için daha çok üretim kaygısı, bilinçsiz tarım uygulamaları, artan tarım ilaçları gibi pek çok olumsuz gelişme bir yanda “zamanda geriye dönük” kullanımları gündeme getirirken bir yandan da doğa için “zamanda ileriye yönelik” önlemlerin alınmasını da gündeme getirmiştir. 1960lı yıllarda insan ve ekosistemin sağlıklı devamlılığı daha güçlü bir sesle ifade edilmiş, sürdürülebilirlik hareketinin ilk başlangıcını oluşturan “Silent Spring- Sessiz Bahar” adlı eser yayınlanmıştır. Amerikalı yazar ve Doğa Bilimci Rachel Carson tarafından 1962 yılında yayınlanan eser, o günün toplumlarında büyük yankılar yaratmıştır. Carson eserinde, tarım ilaçlarının hayvanlar ve insanlar için tehlikelerini anlatarak, yaşam döngüsünün devamlılığının ekosistemin devamıyla ve sağlıklı işleyişle olabileceğini vurgulamıştır. Doğayı ve insanı odak noktası yapan sürdürülebilirlik kavramı gelişmiş, bu kavram içerisinde doğaya saygı duyarak, iklim ve su kaynaklarının temiz ve yenilenebilir olmasıyla gelecek kuşakların yaşam hakkını gözeten, insan için duyarlı çevre politikaları oluşturulmuştur (İleri, 2017: 29).

Sürdürülebilir yaşamın temel ilkelerinden olan doğal kaynakların korunması ve ekolojik üretim biçimi özellikle tekstil üretim sektörü içinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Tekstil sektörü ülkemizde ve dünyada çevreye en çok zarar veren iş kollarından biridir. Sektör hem bıraktığı atık kimyasallar ve sentetik boyarmaddeler gibi insan sağlığına ve çevrede yarattığı aşırı su tüketimiyle bütün dünyanın üzerinde hassasiyetle durduğu bir konudur (Türkmen, 2009: 71; İleri, 2017: 29). Tekstillerde kullanılan sentetik boyarmaddelerin toksik ve kanserojen özellikleri ve çevre kirliliğine yol açması yeniden doğaya/doğala dönüşü ve gelenekle çağdaşı buluşturan tasarım ve ürünlerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

İnsan var olduğu günden bu yana doğada olanı kendi yaşamında kullanmıştır. Barınma, giyinme, süslenme ihtiyacını tamamen doğadan elde ettiği malzemeler ile şekillendirmiştir. Pamuk, yün, keten, tiftik ve ipek gibi pek çok bitkisel ve hayvansal lif ile tekstil üretiminin hammaddesini sağlarken bir yandan da ağaçların, bitkilerin kök, yaprak ve çiçekleriyle ürettikleri tekstili boyayarak estetik bir güzellik de katmışlardır.

Doğal boyamacılığın tekstil elyafında kullanımına MÖ 4000 yıllarında Hindistan’da ve Mezopotamya’da başladığı bilinmekle birlikte, arkeolojik kazılarda bulunan tekstil örneklerinde hayvansal ve bitkisel boyar maddelerin kullanıldığı saptanmıştır (Karadağ, 2007: 11).

Doğal boyamacılık, bitkilerden, hayvansal salgılardan ve topraktan elde edilen pigmentler ile yapılan bir boyama türüdür. Tekstil alanında yaygın olarak kullanılmış ve hala kullanılmaya devam etmektedir (Şanlı ve Uzgidim, 2020: 1612). Doğada bulunan liken ve mantarlardan; meyve, çiçek, tohum gibi bitki parçalarının yanı sıra ot, çalı, ağaç, yumru ve sürgünden; meyve, çiçek, tohum gibi bitki parçalarının yanı sıra ot, çalı, ağaç, yumru ve sürgünden doğal boyarmadde elde edilebilmektedir. Doğal boyarmaddeler bitki ve böceklerin yapılarında bulunan flavonlar, flavononlar antrakinonlar ve indigotin bileşikleriyle boyama özelliklerini sağlarlar (Deveoğlu ve Karadağ, 2011: 23; Bilir, 2018: 64).

Anadolu’da geleneksel tekstil üretimi olan halı, kilim, kumaş dokumaların ipliklerinde yöreye ait bitkilerden elde edilen boyalar kullanılmıştır. Örneğin sarı, hâkî ve zeytin yeşili elde edilen asma yaprağının boyar madde olarak Milas ve Fethiye yöresinde çok kullanıldığı görülmektedir. Boyacı katırtırnağı olarak bilinen bitkinin ise Trakya ve Karadeniz Bölgesi’nde sıkça kullanıldığı ve yine sarı, hâkî ve zeytin yeşili renk elde edildiği bilinmektedir. Bir başka bitkisel doğal boyarmadde ise Boyacı Sumağı adıyla bilinen kahve- sarı, zeytin rengi, hâkî ve sarı renklerin elde edildiği bitkidir. Bu bitkiden elde edilen doğal boyarmaddelerin 19.yy Taşpınar halılarında çok kullanıldığı, Birinci Dünya savaşında Türk askerlerinin uniformaları ve çadırlarının da bu bitkinin yaprakları ve ince dalları kullanılarak boyandığı bilinmektedir (Karadağ, 2007: 23, 28, 30). Ancak 20.yydan itibaren sentetik boyar maddelerin hızlı tüketim için daha ucuz ve erişilebilir olması, doğal boyarmadde kullanımının yerini zamanla sentetik boyarmaddelere bırakmıştır. 1980li yıllardan itibaren dünyada doğaya dönüş hareketleri, çevre, ekoloji, toksikoloji, halk sağlığı konularına artan önemle birlikte sentetik boyarmaddelerden bazılarının toksik, kanserojen özellik taşıdığı, atıklarının da çevre kirliliğine neden olduğunun anlaşılması Türkiye’de yeniden doğal boyar maddelerin önemini ve kullanımını ortaya çıkarmıştır (Uygur, 2016: 287; Şanlı ve Uzgidim, 2020: 1161).

Sentetik boyalara karşı gelişen farkındalık ile yenilenebilir, en az çevre kirliliğin gözetin, insan sağlığına zararlı etkisi olmayan doğal boyaların kullanımına yönelik artan bir ilgi ve talep de görülmeye başlanmıştır. Doğal boyalara artan ilgiyle beraber, geçmiş zamanlarda kullanılan doğal boya ve baskı tekniklerinin uygulanması da son yıllarda artmıştır. Doğal boyarmadde ile kullanılan yöntemlerden biri de Ekolojik tekstil baskı tasarımıdır. Çiçek, yaprak vb. bitki parçalarından yararlanılarak doğal yollarla tekstil yüzeyleri üzerine renkli tasarımlar elde etme yöntemi olarak tanımlanabilen ekolojik baskı pamuklu, yünü, ipekli kumaşlara uygulanabilmektedir (Bilir, 2018: 64; Akpınarlı ve Tambaş, 2019: 1291; Şanlı ve Uzgidim, 2020: 1262).

Bu çalışmada ekolojik baskı uygulaması hakkında bilgiler verilerek, ipek dokuma ustası olan Emel Duman'ın geleneksel yöntemlerle ürettiği ipek el dokuma kumaş yüzeylerine uyguladığı ekolojik baskı tasarım anlatılacaktır. Çalışma sonucunda geleneksel boyacılığın ve geleneksel ipek dokumacılığın çağdaş bir tasarım biçimi olan ekolojik baskı uygulamalarıyla buluşması sonucu ortaya çıkan örnekler sunulacaktır.

2. EKOLOJİK BASKI (EKO-PRINT)

“Ekolojik tekstil baskı tasarımı, 1958 Avustralya doğumlu sanatçı India Flint tarafından bulunmuş bir baskı yöntemi olup; bitkisel materyallerle tekstil yüzeylerinin tamamen doğal yollarla renklendirilmesi işlemidir” (Öztürk ve Yılmaz Ege, 2019: 396). Ailesiyle Letonya'dan Avustralya'ya göç ederken paskalya yumurtalarını getiren Flint, yumurtaların dışına bitkileri sarıp üzerlerini kumaşlarla örtüp kaynatmasıyla yumurta kabukları üzerinde bitkilerin doku şeklinde renkli izler bıraktığını görerek, farklı denemeler yapmıştır. 1990 yılında Avustralya'da birçok bitkiyi deneyerek yaptığı uygulamaları, 2010 yılında çıkardığı Eco Colour: Botanical Dyes for Beautiful Textiles isimli kitabıyla yayınlamıştır (Öztürk ve Yılmaz Ege, 2019: 396).

Ekolojik baskıda okaliptüs yaprakları, acı bakla, akçaağaç, asma yaprağı, aynısefa çiçeği, civit otu, çam ağacı, ceviz yaprağı, çınar yaprağı, çilek yaprağı, defne, eğrelti otu, fesleğen, frezya, ginko, gül bitkisinin yeşil ve taç yaprakları, gülhatmiçiçeği, ısırgan yaprağı, incir, karabiber, karanfil, kestane yaprağı, labada, limon yaprağı, nane, nar, okaliptüs, ortanca, palamut yaprağı, pelit, portakal yaprağı, sardunya yaprağı, soğan kabuğu, sonbahar yapraklar, sumak, süs eriği, yasemin, zeytin yaprağı, mor lahana bitkileri kullanılmaktadır (Akpınarlı ve Tambaş, 2019: 1291; Bozacı 2016:25,26). Ekolojik Baskı çalışmasında; mordanlama yöntemi ile bitki, yaprak ve çiçeklerin renginin ve formunun kumaş yüzeyine geçmesi ile her çalışmada farklı kompozisyon ve tasarımlar ortaya çıkmaktadır (Öztürk ve Yılmaz Ege, 2019: 396).

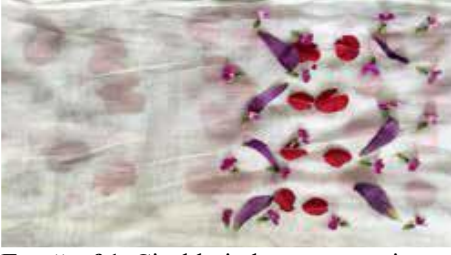
Doğal boyamacılıkta olduğu gibi ekolojik baskı uygulamalarında da mordanlar kullanılmaktadır. Tekstil elyafını doğal boyarmaddelerle boyamak için kullanılan tekstil elyafına boyarmaddenin bağlama işlemine mordanlama, bu amaç için kullanılan maddelere de mordan denilmektedir (Karadağ, 2007: 11). Mordanlama işlemi yapmak amacıyla kullanılan maddelere mordan denilir. Şap, demir şapı, bakır şapı ve şarap şapı en çok kullanılan mordan maddeleridir. Doğal baskıda kullanılabilen mordanları metalik mordanlar, yağ mordanları ve biyo mordanlar olarak sınıflandırmak mümkündür (Karadağ, 2007: 11-12; Bilir, 2018: 66). Ancak son yıllarda metal ve diğer kimyasal esaslı mordanların çevreye verdiği zararları en aza indirmek için biyomordan adı verilen doğal mordanlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Myrobolan (Terminalia chebula), nar kabuğu (Punica granatum), tanin, tanik asit, tartarik asit, guava ve muz yaprak atıkları biyomordan özelliği taşıyan materyallerden bazılarıdır (Bilir, 2018: 66).

Renk skalasının genişliği için baskıda kullanılan bitki, kullanılan mordan, mordanlama işlemi ve süresi vb. faktörler önemlidir. Ekolojik baskıda farklı tekniklerde tekstil yüzeyine desenlendirme yapılmaktadır. Kaynatma, buharlama, çamurda bekletme, toprak altında bekletme, suda bekletme, çekiçle dövme, paslı su uygulamaları, güneşte bekletme, boya banyosunda bekletme ve pas baskı uygulanan desenlendirme tekniklerindedir (Şanlı ve Uzgidim, 2020: 1262). Ancak en çok uygulanan yöntem kaynatma ve buharlama teknikleridir.

Kaynatma yönteminde; bitkiler, mordanlanmış kumaşa istenilen kompozisyonda yerleştirilir. Kumaş katlanarak, iplik sarılarak veya bir tahta parçasına iplik sıkıca sararak tencerede kaynatılır. Bu şekilde suyun sıcaklığı, bitkinin pigmentini kumaş yüzeyine aktarır (Bayram Aydoğan, 2017, 168; Şanlı ve Uzgidim, 2020: 1613).

Fotoğraf örneklerinde Mehmet Zahit Bilir'in (Bilir, 2018: 69-70) gül, karanfil ve çiğdem çiçekleriyle yaptığı kaynatma yöntemi yer almaktadır. (Fotoğraf 1,2,3)

Fotoğraf 1. Çiçeklerin kumaş yüzeyine yerleştirilmesi

Fotoğraf 2. Kumaşın kaynatılması

Fotoğraf 3. Kumaş yüzeyinde oluşan renk ve kompozisyon

Buharlama yönteminde uygulanan işlemler, kaynatma yöntemi ile aynıdır. Bitkiler ile kompozisyon oluşturulan rulo veya bohça halindeki kumaş, kaynar haldeki tencereye tutturulan buhar süzgülüne konur (Fotoğraf 4). Çıkan buhar ile kumaş yüzeyinde bitkiler desen oluşturmaktadır (Şanlı ve Uzgidim, 2020: 1614).

Fotoğraf 5. Buhar yöntemi (Şanlı ve Uzgidim, 2020: 1614).

Ekolojik baskıda güzel sonuç elde etmek için pek çok etkenin bir arada olması gerekmektedir. Bunlardan bazıları kullanılan bitkinin çeşidi, bitkinin vereceği boya pigmenti, uygulamadaki zaman, mordanlama süresi ve şekli, kullanılan suyun ph oranı ve kumaş olarak sayılabilir (Bozacı, 2016: 22). Ekolojik baskıda kumaş da çok büyük önem taşımaktadır. Örneğin aynı boyarmadde bitkisi ile ipekli bir kumaşa yapılan baskı ile pamuklu kumaşa yapılan baskı farklı sonuçlar göstermektedir. Oyman ve Can'ın (2017: 189-194) "Okalıptüs Bitkisiyle İpek ve Pamuklu Kumaş Üzerine Eko- Baskı Uygulamaları" adlı çalışmasında, okalıptüs bitkisinin yaprakları ile ipek ve pamuklu kumaş üzerine farklı mordanlarla yaptıkları Eko-Baskı örneklerini kıyaslamışlardır. İpek kumaşlarda pamuklu kumaşlara göre daha belirgin, canlı ve net renklerde baskılar elde edildiği görülmüştür. Okalıptüs bitkisiyle pamuklu kumaşta en iyi sonuç pas mordanı ile alınmıştır. Botanik baskılarda demir ya da bakırla uygulanan işlemlerde yaprak baskılarının daha koyu, mat ve baskın olduğu, mordan olarak kullanılan şap malzemesinin renkleri daha soluk ve sarı hale dönüştürdüğü saptanmıştır. Ayrıca ipek kumaşta ön mordanlama olmadan da net sonuçların alınabildiği ve boyamada kullanılan mordanların bitkilerin son renklerine etki ettiği de çalışmada elde edilen tespitlerdendir (Oyman ve Can, 2017: 189-194; Bilir, 2018: 68). Mehmet Zahit Bilir'in (2018:68) aktarımla bir başka kumaş karşılaştırmasına yönelik çalışma ise; Ramazan Erdem, Mine Aydoğan Bayram ve Gülay Bilge'nin 2017 yılında yaptıkları "Ekolojik Baskı İle Kumaşların Desenlendirilmesi" adlı yayınlarıdır. Bu çalışmada doğal malzemeler ve geleneksel yöntemlerle ipek kumaşlara ekolojik baskı yapılmış ve kumaş performansları araştırılmıştır. Çalışmada 3 farklı yıkama reçetesi uygulanmıştır. Yıkama sonrası kumaşlar şap taşı ve krem tartar kullanılarak mordanlanmış ve kumaşlar yaş bitki yaprakları ile direkt olarak temas edecek şekilde kaynatma işlemine alınmıştır. Çalışma sonucunda ipekli dokuma kumaşların başarılı bir şekilde desenlendiği görülmüştür. Ön işlemlerde kullanılan yeşil sabun ve sodyum bikarbonat miktarının artırılması ile baskı sonrası daha net desenler elde edilebildiği tespit edilmiştir (Erdem, Bayram ve Bilge, 2017: 213-216 aktaran Mehmet Zahit Bilir 2018: 68).

3. GELENEKSEL İPEK DOKUMA USTASI EMEL DUMAN ve EKOLOJİK BASKI ÇALIŞMALARI

Hatay'ın Defne İlçesi Harbiye Mahallesinde yaşayan Emel Duman (1968) çocukluktan itibaren annesi, teyzeleri ve ninelerinin yaptığı geleneksel yöntemde ipek böceği yetiştiriciliği ve dokumacılığını günümüze kadar taşımıştır. Duman ipek böceği yetiştiriciliğinden, koza eldesine, kozadan iğ ile iplik eğirme yönteminden, ipek dokumaya ve doğal boyalar ile boyama işlemine kadar annesi ve ninelerinden öğrendiği

teknik ve yöntemleri, daha sonraki yıllarda kendi kendine geliştirerek günümüzde de devam ettirmektedir. Öğrendiği bu geleneksel yöntemlere ekolojik baskıyı da eklemiştir.

Hatay ipek böceği üretimi ve ipek dokumacılığı ile tanınan illerden biridir. Defne ilçesine bağlı Harbiye Mahallesi ve Samandağ ilçesinde halen çok az da olsa ipek böceği üretimi ve el dokumacılığı devam etmektedir. Harbiye Mahallesinde oturan Emel Duman ve eşi Fikret Duman, kendi ata mirasları olan ipek böceği üretimi ve ipek dokumacılığını devam ettirmek için 1996 yılında yaklaşık 50 dönümlük bir arazide 6 bin dut fidesi dikerek daha profesyonel bir alana taşınmışlar ve Defne & Apollon isimli aile şirketi kurmuşlardır. Emel ve Fikret Duman'ın nine ve dedeleri ile onların da anne ve babalarının ipek böceği ürettiği ve dokuma yaptığı, aile ile yapılan görüşmelerden edinilen bilgilerdir (02.11.2020 tarihli görüşme). Bu anlamda Duman çiftinin bu mirası sürdüren dördüncü kuşak olduğu söylenebilir.

Fotoğraf 6. Emel ve Fikret Duman, kendi üretimleri kozaları ile.

Emel Duman'ın 1942 doğumlu annesi Bedia Doğruel; babası Ali Gül'ün Samandağ'ın Büyükkaraçay köyünde ipek böceği yetiştiriciliği yaptığını ifade etmektedir. Bedia Doğruel, babasının köyde "altın terazi ile ipek böceği yumurtası" dağıttığını aktarırken, Emel Duman ipek böceği yetiştirmede bütün ustalık bilgilerini teyzeleri Atra Gül (vefat), Mediha Para'dan (D.1933) aldığını dile getirmektedir. E. Duman, koza yıkamay ve kirman ile iplik eğirmeyi ise ninesi Esmâ Gül'den (Ö.T.1981) öğrendiğini anlatmaktadır.

E. Duman ailesinde gördüğü ipek üretimini sırasıyla şu şekilde anlatmaktadır: Ben çocukken ninelerim, dedelerim, annem, babam, halalarım, teyzelerim hatta bütün köy her yıl ipek böceği yetiştirirdi. Mart ayında bütün köy ipek böceği besleme için hazırlanırdı. Ya evlerin odaları ya da evin bahçesinde bulunan besleme odaları temizlenir, kireçle boyanırdı. Nisan ortalarında hava iyice ılıyıp, dut yaprakları çıkmaya başlayınca nineler bir önceki yıl pamuklu bez içinde sakladıkları ipek böceği yumurtalarının çatlaması için göğüs arasına ya da koltuk altına koyarlardı. Benim çocukluğumda herkes ipek böceği yumurtasını bir sonraki yıla kendi saklardı, şimdiki gibi Kozabirlik yumurta getirmezd. Şimdi ipek böceği yumurta dağıtımını Kozabirlik Kooperatifi yapıyor. Eskiden biz damızlık yumurta yapardık ve her yıl o yumurtaları tekrar ettirirdik. Nisan ortasında ipek böceği tırtılları toplu iğne başı kadar büyüklükte dut yaprakları ile beslenmeye başladık. Bütün ailemiz yaşlısı, çocuğu bahçemizde, tarlamızda olan dev dut ağaçlarından yapraklar toplar ve ipek böceği beslerdik. Yaklaşık bir ay süren bu telaşlı zamanda büyüklerimiz biz çocuklara ipek böceği beslerken nelere dikkat edeceğimizi anlatırdı. Yaprığın nasıl verileceğini ya da böceğin uyku döneminde kireçlenmesini hep büyüklerimizden öğrendim. Koza örme zamanı geldiğinde heyecanla ipek böceklerinin öreceği kozaları beklerdik. Ama çocukken en heyecanlı kısım damızlık yumurta almak için kelebeğin kozayı delip çıkması ve yumurta bırakmasıydı. O yumurtalar temiz pamuklu

bezlere sarılır bir sonraki yılın üretimi için evlerin serin, karanlık ve kuru yerlerinde saklanırdı. Daha sonra ninemler ve bütün akrabalarımız sepetler, çuvallar dolusu koza ile şelaleye iner, delik kozaları büyük bir özenle önce bol suda yıkardık. Daha sonra odun ateşinde çok büyük kazanlar kurular ve günlerce şelale kenarında kozalar gar (defne) sabunu ile kaynatılır, kurumaya bırakılırdı. Bu iş özellikle şelalede yapılırdı çünkü kozayı ne kadar bol suda kaynatılır, yıkanırsa sonra kirman ile iplik yapması da o kadar kolay olurdu. Kuruyan koza pamukları günlerce elde eğirilerek iplik haline gelirdi...” (02.11.2020 tarihli görüşme)

Günümüzde bütün Türkiye’ye ipek böceği yumurta dağıtımını Kozabirlik Kooperatifi yapmakla birlikte, Hatay’da ne yazık ki bahçelerde, tarlalarda dut ağacı yok denecek kadar az; ipek böceği yetiştiriciliği ise elin parmakları ile sayılacak kadardır. Ancak Emel Duman Kozabirlik’ten yumurta almakla birlikte, ayrıca kendi damızlık yumurtalarını da yine anne ve ninelerinden gördüğü gibi devam ettirmektedir.

İlk baharda ipek böceği besleyen E. Duman, kozadan kelebekler uçtuktan sonra bu kozaları elde eğirme yöntemi ile iplik yapmaktadır. Emel Duman’ın geleneksel bir yöntem olarak yaptığı bu yöntem, Hindistan’da ahimsa silk olarak bilinmekte, Avrupa’da tekstil ve moda sektörü ise peace silk/ non violence silk olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de ise kozadan kelebek çıkması kozanın değerini düşürdüğü ve atık koza olduğu düşüncesi ile uygulanmamaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kozalar fırınlanarak iplik elde edilmektedir. Peace Silk/ Non violence ipek üretimi tekniği, Emel Duman ile yapılan uygulamalı çalışmalar, Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında bilimsel ve akademik kapsamda incelenmiştir¹(İleri ve diğerleri; 2020, 6).

Emel Duman, annesi Bedia Doğruel (78 yaşında) ve teyzesi Mediha Para (87 yaşında) iğ ile iplik eğirmeye halen devam etmektedirler. İplik eğirmek için delik kozalar, sıcak suda yumuşayınca kadar kaynatılır, soğuk suda yıkanıp durulandıktan sonra gölgede kurumaya bırakılır, sonra iğ ile eğirilerek dokumaya hazır iplik haline getirilir.

Emel Duman ile yapılan görüşmelerde dokumaya başlamasını ise eşi Fikret Duman ve Fikret Duman’ın annesi Fattum Duman’dan (Ö.T.1998) öğrendiğini anlatmaktadır. Geleneksel olarak 2 veya 4 çerçevesi, ahşap gövdeli geleneksel el tezgahında, eğirdiği iplikler ile şal ve fularlar dokunmaktadır. E. Duman’ın dokuduğu ürünler genellikle bez ayağı ve dimi örgü tekniğindedir. Diğer yandan başından sonuna geleneksel ipek üretim tekniği ile yapılan bu ürünlerin en önemli özelliği yine Emel Hanımın bahçe ve tarlasından topladığı bitkileri doğal boya ve ekolojik baskı tekniği olarak kullanmasıdır. Yaklaşık 20 yıl önce kendi etrafındaki bitkileri, otları, çiçekleri toplayarak başladığı doğal boyamayı tamamen kendi merakı ile öğrendiğini belirtmektedir. Çıkan renklerden denemeler yaptığını, zamanla bunları kendine göre formüleştirdiğini anlatan E. Duman, yaklaşık 26 çeşit bitki, yaprak, çiçek, meyve, sebze ve benzeri doğal malzeme ile renk elde ettiğini hatta farklı mordan ya da kaynatma yöntemi ile bir doğal boyadan farklı renkler çıkardığını anlatmaktadır. Bitki, çiçek, yaprak ve meyveler ile doğal boya üzerine çalışırken zamanla onların kumaş üzerine bıraktığı izleri de gözlemlemiş ve 2012 yılında ilk ekolojik baskı denemelerini yapmıştır. 2014-2015 yıllarında ilk ekolojik baskı çalışmalarından oluşan bir grup el dokuma ipek şalı Almanya ve Fransa’ya sattığını belirtmektedir. Günümüzde ise barış ipeği üretim yöntemiyle ürettiği ve eko-print ile desenlendirdiği ürünlerini Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa’ya satmaktadır.

4. EMEL DUMAN’IN İPEK ÜZERİNE YAPTIĞI EKOLOJİK BASKI ÖRNEKLERİ

Yaptığı çalışmalarda bahçesinde, tarlasında olan çiçek ve bitkileri kullanan E. Duman kara havuç, sarı papatya, kırmızı lahana, ceviz kabuk ve yaprağı, yabancı böğürtlen ve yaprağı, yabancı patlıcan otu yaprağı, beyaz papatya, kasımpatı, sardunya çiçeği ve yaprağı, gül çiçeği ve yaprağı, sumak tohumu ve yaprağı gibi bitkilerden ve çiçeklerden yararlandığını, evde içilen siyah çay, bitki çayları, meyve sebze atıklarını mutlaka boyama sırasında değerlendirdiğini anlatmaktadır. Ayrıca çevresinde olan ama adını bilmediği pek çok bitki ve çiçeği de boyamada kullanmaktadır. Mordan olarak ise en çok şap, demir pası, nar kabuğu kullandığını ifade etmektedir. Aşağıda sunulan örnekler Emel Duman’ın ipek dokumaları üzerine yaptığı eko print uygulamalarından birkaçıdır.

¹ Dr. Öğretim Üyesi Bema İleri, Prof. Dr. Elvan Özkavruk Adanır, Prof. Dr. Feza Can, Dr. Başak Ulaşlı, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi BAP 18.M.055/ 2018-2019

Fotoğraf 7. Emel Duman topladığı çeşitli çiçek, yaprak ve bitkiler ile ekoprint çalışmaları sırasında

Fotoğraf 8. Emel Duman'ın evinin bahçesinde kurumaya bırakılmış ekoprint uygulamalı şallar

Fotoğraf 9. İpek Şal (55 cm x 190 cm)

Kumaş: Barış ipeği (peace silk/ non violence silk)

Dokuma Tekniği: 2 çerçeve, 9'lu tarak, bezayağı

Kullanılan doğal boyalar: Akça ağaç yaprağı, Amerikan sarmaşığı, çınar yaprağı

Mordan türü: Şap (www.defneapolloniipekçilik.com erişim: 03.02.2021)

Fotoğraf 10. İpek Şal (55 cm x 190 cm)

Kumaş: Barış ipeği (peace silk/ non violence silk)

Dokuma Tekniği: 2 çerçeve, 9'lu tarak, bezayağı

Kullanılan doğal boyalar: Zemin renginde pancar, diğerleri ceviz yaprağı, elma yaprağı, okaliptüs dalları

Mordan türü: Şap (www.defneapollonipekçilik.com erişim: 03.02.2021)

Fotoğraf 11. İpek Şal (55 cm x 190 cm)

Kumaş: Barış ipeği (peace silk/ non violence silk)

Dokuma Tekniği: 2 çerçeve, 9'lu tarak, bezayağı

Kullanılan doğal boyalar: Zemin renginde kök boya (Rubia tinctorum L), diğerleri sardunya yaprağı, elma yaprağı, okaliptüs dalları, Amerikan sarmaşık yaprağı

Mordan türü: Şap (www.defneapollonipekçilik.com erişim: 03.02.2021)

Fotoğraf 12. İpek Şal (55 cm x 190 cm)

Kumaş: Barış ipeği (peace silk/ non violence silk)

Dokuma Tekniği: 2 çerçeve, 9'lu tarak, bezayağı

Kullanılan doğal boyalar: Zemin renginde nar kabuğu ve çiçekleri, diğerleri demir ağacı yaprağı, okaliptüs dallar ve yaprakları, papatya

Mordan türü: Şap (www.defneapollonipekçilik.com erişim: 03.02.2021)

Fotoğraf 13. İpek Şal (55 cm x 190 cm)

Kumaş: Barış ipeği (peace silk/ non violence silk)

Dokuma Tekniği: 2 çerçeve, 10'lu tarak, bezayağı

Kullanılan doğal boyalar: Amerikan sarmaşığı yaprağı, okaliptüs dalları ve yaprakları, gül yaprakları

Mordan türü: Şap

(www.defneapollonipekçilik.com erişim: 03.02.2021)

Fotoğraf 14. İpek Şal (55 cm x 190 cm)

Kumaş: Barış ipeği (peace silk/ non violence silk)

Dokuma Tekniği: 2 çerçeve, 9'lu tarak, bezayağı

Kullanılan doğal boyalar: Zemin renginde kök boya (Rubia tinctorum L), diğerleri akça ağaç yaprağı, okaliptüs dalları ve yaprakları, çınar yaprakları

Mordan türü: Demir pası

(www.defneapollonipekçilik.com erişim: 03.02.2021)

Fotoğraf 15. İpek Şal (55 cm x 190 cm)

Kumaş: Barış ipeği (peace silk/ non violence silk)

Dokuma Tekniği: 2 çerçeve, 11'lu tarak, bezayağı

Kullanılan doğal boyalar: Papatya ve kadife çiçeği, okaliptüs dalları ve yaprakları,

Mordan türü: şap

(www.defneapollonipekçilik.com erişim: 03.02.2021)

Fotoğraf 16. İpek Şal (55 cm x 190 cm)

Kumaş: Barış ipeği (peace silk/ non violence silk)

Dokuma Tekniği: 2 çerçeve, 11'lu tarak, bezayağı

Kullanılan doğal boyalar: Zeminde kök boya

(Rubia tinctorum L.), gül yaprağı, karabiber ağacı yaprağı,

Amerikan sarmaşık yaprağı, sardunya, çınar yaprağı, akçaağaç yaprağı.

Mordan türü: şap

(www.defneapollonipekçilik.com erişim: 03.02.2021)

5. SONUÇ

İnsan ilk çağlardan bu yana doğada gördüğünü taklit ederek, uygulayarak, kendi yaşam biçimiyle doğayı birleştirerek kullanagelmiştir. Doğadaki bitkilerden lif elde ederek ya da hayvan yünlerinden yün elde ederek kumaşlar dokumuş ısınma, barınma, giyinme ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ürettiği bu tekstilleri kendi beğeni ve estetik algısı içerisinde yine çevresinde bulunan çiçekler, kökler, tohum ve yapraklarla boyayarak renklendirmiştir. Zamanla toplumlar ve ihtiyaçlar değiştikçe, ticaret ağları geliştikçe kıtalar, ülkeler arasında pek çok doğal boyar maddesi yayılmaya hatta ticarete dönüştü.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı boyarmaddelerin kimyasal olarak sentez edilmesi sonucunda doğal boyarmaddelerin kullanımı giderek azalmış, yıllar içinde doğal boyaların önemini azaltmıştır.

Son yıllarda bazı sentetik / kimyasal boyarmaddelerin insan sağlığı üzerine olumsuz etkilerinin ortaya çıkması, doğal boyar maddelerin ise antioksidan, antibakteriyel, antimikrobiyal v.b. özelliklerinin daha çok gündeme gelmesi doğal boyar maddelerin kullanımını daha çok ön plana çıkarmıştır. Günümüzde ev tekstilinden, çocuk giyimine kadar çok geniş bir yelpazede tekstil ürünlerinin renklendirilmesinde doğal boyama yöntemleri yaygın olarak kullanılmaktadır.

Avustralya doğumlu sanatçı India Flint tarafından bulunmuş bir baskı yöntemi olan bitki, çiçek ve yaprak gibi doğal materyallerle tekstil yüzeylerinin desenlendirilmesi ve renklendirilmesi işlemi olan ekolojik baskı (eko print) 1990'lardan itibaren dünyada farklı bir tasarım yöntemi olarak yayılmaya başlamıştır.

Özellikle son yıllarda eko print yöntemi ve tasarımlara yönelik pek çok eğitimler, seminerler ve araştırma çalışmaları yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda bitki ve çiçek renk pigmentlerinin en iyi yünlü ve ipeklili kumaşlarda belirgin olduğu, pamuklu kumaşlarda ise renk değerlerinin daha zayıf olduğu gözlenmiştir.

Çalışmanın konusunu oluşturan Emel Duman'ın ailesinden öğrendiği ipek üretimini geleneksel yöntemlerle sürdürmesi ve üretilen el dokuma ipek dokumalar üzerine yaptığı eko print çalışmaları incelendiğinde de bitki ve çiçeklerin bıraktığı renklerinin oldukça belirgin olduğu izlenmiştir. Kendi çevresindeki doğadan topladığı bitkileri, evinde kullandığı çay, meyve ve sebze artıklarını, el dokuma ipek şalları desenlendirmekte kullanmaktadır. En çok şap ve demir pasını mordanlamada kullanırken mevsiminde nar ile de mordan yapmaktadır.

Sanayileşme ve hızlı tüketime rağmen Emel Duman'ın ailesinden öğrendiği ipek böceği yetiştiriciliği, koza eldesi, iplik eğirme ve el tezgahında dokuma gibi geleneksel üretim yöntemlerini devam ettiren diğer bir yandan çağdaş bir uygulama olan doğayla bütünleşen eko print uygulamaları ile geleneğinin geleceğe taşınmasına büyük katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Akpınarlı, F. ve Tambaş, C. (2019). "Pamuklu-İpeklili Kumaşlara Ekolojik Baskı Uygulaması ve Haslık Düzeylerinin Belirlenmesi" İdil Dergisi, 1295-1311.

Bayram Aydoğan, M. (2017). "Eko Printing Tekniği ile Çevre Dostu Ekolojik Tekstil Baskısı", II. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu. Mayıs 2017, s.163-170.

Bilir, M. Z. (2018). "Ekolojik Boyama Esaslı Çok Renkli Yüzey Tasarımı", Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, Yaz 2018, Sayı 20, 63-73

Bozacı, B. (2016). Doğanın Şarkısı Ekolojik Baskı, İzmir

Develioğlu, O. ve Kocadağ, R. (2011). "Genel Bir Bakış: Doğal Boyarmaddeler", Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Dergisi, 21-32.

İleri, B. (2017). Hatay İl'inde İpekböceği Yetiştiriciliği, İpek Dokumacılığı ve Sürdürülebilirlik Önerileri, Sanatta Yeterlik Tezi, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Ankara

İleri, B.; Adanır Özkavruk, E., ve Can, F. ve Ulaşlı, B. (2020). "Tekstil Tasarımda Yeni Bir Yaklaşım: Kelebeğe Zarar Vermeden İpek Giymek", 5th International Scientific Research Congress (IBAD) September 1-2, 2020, Özet Bildiri Kitabı, s.6.

Kocadağ, R. (2007). Doğal Boyamacılık, Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİM Yayınları, Ankara.

Oyman, N. R. ve Can, D. İ. (2017). "Okalıptüs Bitkisiyle İpek ve Pamuklu Kumaş Üzerine Eko- Baskı Uygulamaları", II. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu, (Mayıs): 189-194.

Öztürk, F. ve Yılmaz Ege, J. (2019). "Sürdürülebilir Moda'nın, Ekolojik Baskı Tekniği ile Değerlendirilmesi ve Bir Örnek Uygulama" ASEAD Cilt 6, Sayı 5, 394-406

Şanlı, H. S. ve Uzgidim, G. (2020). "Ekolojik Baskı ile Elibelinde Motifi Uygulamaları". İdil Dergisi, 1610-1622.

Türkmen, N. (2009). Tekstil ve Moda Tasarımı Açısından Sürdürülebilirlik ve Dönüşüm, Sanatta Yeterlik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı, İstanbul.

Uygur, A. (2016). “Are Natural Dyes Environmentally and Ecologically Friendly”, ICSD - International Conference on Sustainable Development, 287-292.

Web Sayfası:

Defne Apollon İpekçilik web sayfası www.defneapollonipekçilik.com erişim: 03.02.2021

